

YON LIV POU FANMSAJ

Fason pou pran swen gwosès,
akouchman, ak sante medam yo

**Susan Klein, Suellen Miller,
ak Fiona Thomson**

Tradiksyon: Faron Gambke

Richmond, Virginia USA

Berkeley, California, USA

Ni Hesperian Health Guides, ni moun ki te patisipe nan ekri *Yon Liv pou Fanmsaj*, ni moun ki te patisipe nan tradui l, yo youn pa responsab fason kèlkeswa moun ta itilize enfòmasyon ki genyen anndan liv la.

Tout pwofesyonèl k ap travay nan domèn swen sante a gen yon responsablite pou yo onèt avèk tèt yo epi avèk moun y ap pran swen yo anrapò ak kapasite yo ak limit yo. Men sa sa vle di: itilize sèlman teknik ou te pran fòmasyon pou w fè yo. Chèche èd nan men pwofesyonèl lasante ki pi eksperimante lè yon fi bezwen yon kalite swen ou pa t pran fòmasyon pou li a. Chèche konsèy nan men pwofesyonèl lasante ki nan zòn ou an ak otorite yo nan zafè swen sante konsènan fason w ka fè travay w ki gen mwens danje. Liv sa a ka ede w aprann nouvo teknik, men pa gen okenn liv ki ka ranplase fòmasyon pratik ou resevwa nan men yon anseyan ki abil ki eksperimante. Chak fwa w jwenn okazyon pou sa, kontinye gade, li, koute, e aprann.

Se Hesperian Health Guides ki te pibliye premye edisyon liv sa a an 2004. Yo ba nou pèmasyon pou nou tradui liv la an kreyòl ayisyen. Tradiksyon an soti nan liv orijinal la ki gen “copyright”. “Copyright” ki pou “Midwives For Haiti” ki pi ba a se pou tradiksyon an sèlman.

Kreyol translation copyright © 2017 by Midwives For Haiti. All rights reserved.

Premye edisyon: Septanm 2017

Enprime Ozetazini

ISBN: 978-0-942364-42-2

Lè liv sa a te pibliye nan lang angle, yo te fè tout efò pou fè sèten ke enfòmasyon li genyen yo te kòrèk. Sepandan, konsepsyon sou sante, espesyalman rekòmandasyon pou medikaman toujou ap chanje avèk tan. Tanpri tcheke avèk otorite sante lokal ou oswa Ministè Sante pou asire ke sijasyon ki nan liv sa a se menm jan ak direktiv oswa enfòmasyon aktyèl lokal ou yo.

Hesperian avèk Midwives For Haiti ankouraje w pou w kopye, repwodui, oswa adapte nenpòt pati oswa tout pati ki gen nan liv sa a (sa gen ladan l desen yo tou), depi se pa pou objektif komèsyal, depi w site “Hesperian” kòm òrijinatè a, epi depi w suiv lòt egzijans ki fè pati Lisans “Copyright” Hesperian nan (gade www.hesperian.org/about/operncopyright).

Pou sèten kalite adaptasyon ak distribisyon, nou mande w pou w **chèche pèmasyon dabò nan men Hesperian**. Ou mèt ekri permissions@hesperian.org pou w ka itilize nenpòt pati nan liv la pou objektif komèsyal; oswa pou w enprime plis pase 100 kopi; oswa pou w repwodui l nan fòm elektwonik; oswa si òganizasyon w gen yon bidjè ki depase 1 milyon dola ameriken.

Epitou, nou mande w kontakte Hesperian pou w jwenn pèmasyon **anvan w kòmanse kèlkeswa tradiksyon**, yon fason pou w evite fè yon travay ki deja ap fèt, epi pou w ka jwenn sijasyon sou ki jan pou w pi byen adapte enfòmasyon ki nan liv la. Si w itilize nenpòt tèks oswa desen ki nan liv sa a nan yon lòt bagay w ap fè, tanpri, voye yon kopi bay Hesperian.

Avèk èd ou, nou ka amelyore liv sa a. Nou vle tande eksperyans, koutim, ak pratik pa w yo. Si w gen nenpòt sijasyon sou ki jan nou ka amelyore liv sa a, oswa ki jan pou l konble bezwen kominote pa w la, tanpri, ekri nou. Kòmantè w yo ka ede nou fè lòt edisyon liv la nou pral soti pi devan yo pi itil toujou. Mèsi pou èd ou.

Hesperian Health Guides
1919 Addison Street, #304
Berkeley, California 94704, USA
www.hesperian.org

Merit

Kowòdonatè pwojè a: Stephen Eads, MD

Tradiksyon: New Haiti Institute

Edite epi fè tradisyon final la: Faron Gambke

Revizyon: Carrie Wortham, Gladius Saintvil, Brittany Tusing

Foto ki sou po a: Cheryl Hanna-Truscott, CNM

Merit pou Edisyon Anglè a

Project coordination: Fiona Thomson

Design and production: Sarah Wallis

Cover design: Sarah Wallis

Additional writing and editing: Darlena David, Zena Herman, Todd Jailer, Jane Maxwell, Susan McCallister, Sarah Shannon, Kathleen Vickery, Sarah Wallis

Art coordination: Fiona Thomson and Sarah Wallis

Additional production: Lora Santiago

Field-testing and networking: Starr Amrit

Copy editing: Rachel Markowitz

Indexing: Ty Koontz

Proofreading: Sunah Cherwin

Medical review: Ellen Israel, Lisa Keller, Melissa Smith, Judith Standley

Editorial and production management: Susan McCallister

Artists: Namrata Bali, Jennifer Barrios, Sara Boore, Heidi Broner, May Florence Cadiente, Barbara Carter, Gil Corral, Elizabeth Cox, Regina Faul-Doyle, Christine Eber, Iñaki Fernández de Retana, Sandy Frank, Deborah Green, Susie Gunn, Jesse Hamm, Haris Ichwan, Anna Kallis, Delphine Kenze, Susan Klein, Joyce Knezevich, Gina Lee, June Mehra, Naoko Miyamoto, Jeanne Muller, Mabel Negrete, Gabriela Núñez, Kate Peatman, Sara Reilly-Baldeschwieler, Diana Reiss-Koncar, Petra Röhr-Rouendaal, Leilani Roosman, Lucy Sargeant, Mona Sfeir, Akiko Aoyagi Shurtleff, Chengyu Song, Fiona Thomson, Dovile Tomkute-Veleckiene, Sarah Wallis, Lihua Wang, David Werner, Christine Wong, Allan Woong, Mary Ann Zapalac

Remèsiman

Tradui e pwodui liv sa a se yon pwojè ki te dire plizyè ane. Premye tradiksyon New Haiti Institute te fè a te posib grasa yon don ki te soti nan Virginia Women's Center ki nan Richmond, Virginia. Se Faron Gambke ki te edite e revize tradiksyon sa a. Bonjan kapasite li genyen pou l edite avèk ladrès epi konesans pwofon li genyen sou anglè ak kreyòl te pèmèt li fè tradiksyon an pi egzak epi pi fasil pou moun li e konprann.

Anvan yo te fin edite l, yo te itilize liv sa a kòm liv prensipal nan lekòl Midwives For Haiti (Fanmsaj Pou Ayiti) a ki la pou fòme fanmsaj ki abil. Lekòl la te kòmanse an 2006, e jiska mas 2017, 124 fanmsaj abil te gentan gradye ladan l. Se Nadene Brunk, CNM, ki te fonde lekòl la. Li se yon fanmsaj ki soti Virginia ki te vin Ayiti pou l te pran swen medam nan klinik. Nadene te vin aprann ke pifò fi ann Ayiti akouche san yo pa gen yon pwofesyonèl ki abil k ap asiste yo, e anpil ladan yo mouri akoz pwoblèm yo te ka evite. Nadene te vle ede yo, kidonk li te kòmanse aprann moun teknik fanmsaj nan Cité Soleil. Nenpòt moun ki te vle te ka vin aprann. Apati ti kòmansman sa a, te vin gen yon bonjan òganizasyon. Alafen, òganizasyon an te vin baze Hinche, epi te gen plizyè santèn fanmsaj, mis, ak doktè ann Ayiti e atravè lemond ki te patisipe ladan l. Midwives For Haiti toujou ap agrandi, chanje, e amelyore pandan l ap fè efò pou l fè gwosès gen mwens danje pou tout fanm ki Ayiti yo.

Travay Midwives For Haiti fè a posib grasa don yo resevwa nan men plizyè santèn moun epi nan men òganizasyon sa yo:

Every Mother Counts

Bon Secours Global Ministries

Haitian Health Care Ministry Fund

SG Foundation

The International Foundation

Dining for Women

The Phalen Family Foundation

Rotary Club of West Richmond

Rotary International

Mothers at Risk

Charles Marting Foundation

Ki jan pou itilize liv sa a

KI JAN POU CHÈCHE ENFÒMASYON W BEZWEN

Pou jwenn enfòmasyon w bezwen, itilize Lis Chapit yo, Endèks la, oswa Tab yo.

Lis Chapit yo ki nan kòmansman liv la, site non chak chapit, nan lòd yo parèt nan liv la. Nan kòmansman chak chapit, yo site ki diferan sijè ki gen nan chapit la.

Endèks la, ki nan fèy jòn yo ki dèyè liv la, site tout sijè yo pale nan liv la nan lòd alfabetik (a, b, c, d...).

Chak paj nan liv la gen yon nimewo anba. Pou jwenn yon chapit oubyen yon sijè nan liv la, chèche l nan lis chapit yo oswa nan endèks la, e apre sa ale nan nimewo paj yo site bò kote l la.

Tab ki sou bò dwa chak fèy divize pifò nan liv la an 5 pati. Ou ka jwenn enfòmasyon rapid sou bon sante, fè prevansyon kont enfeksyon, gwosès, tranche ak akouchman (sa gen ladan l apre akouchman an), epi teknik medikal lè w ale nan pati ki make ak tab ki gen non sa a.

AVÈTISMAN, MEDIKAMAN, AK NÒT

Nou mete avètisman, medikaman, ak nòt apa parapò ak tèks prensipal la.

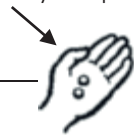
Kare avètisman yo montre enfòmasyon ki enpòtan. Lè w wè yon kare konsa, ou dwe pase alaksyon pou w ka evite danje.

ATANSYON! Pa mete yon esterilè pou yon fi ki montre siy enfeksyon. Enfeksyon an ka pwopaje nan matris la.

Kare medikaman montre ki jan pou bay yon medikaman. Li kare sa yo avèk atansyon, epi toujou gade nan fèy koulè vèt yo ki kòmanse nan paj 463 anvan w bay yon medikaman.

Ti foto sa yo montre ki jan yo bay medikaman ki nan kare a. Nan ka sa a, yo bay konprime.

Pou fè yon fyèv desann

- Bay 500 a 1000 miligram (mg) parasetamòl, nan bouch, chak 4 a 6 èdtan

Nòt yo montre enfòmasyon ki itil, men ki gendwa pa gen yon rapò dirèk avèk sijè y ap diskite a.

Note sa: Men ki pwòp pa rete pwòp pandan anpil tan. Si w touche kèlkeswa bagay apa de vajen manman an, ou oblije lave men w ankò.

KI JAN POU KONPRANN IMAJ YO KI GEN KÒ MOUN

Ki jan nou montre pa deyò kò a

Le nou desinen yon moun, nou eseye fè tout kò l. Si nou pa gen ase espas, nou montre sèlman yon pati nan kò l.

Foto sa montre yon manman k ap pouse yon pitit soti nan vajen l.

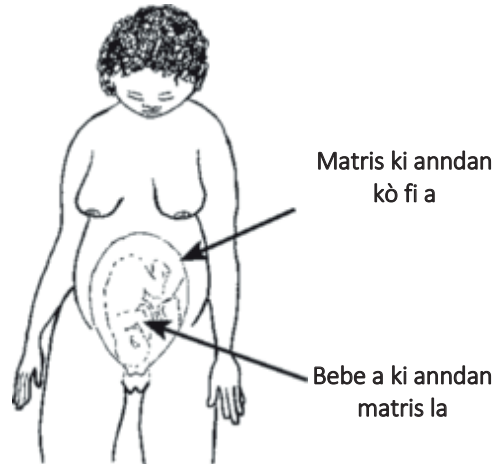
Si l enpòtan pou wè tèt bebe a ak vajen an pi byen, nou montre sèlman pati sa nan kò a, yon fason pou nou ka agrandi imaj la.

Ki jan nou montre pa anndan kò a

Pafwa nou oblije montre sa k ap fèt anndan kò yon fi. Kidonk, nou mete imaj ki montre ki jan kò fi a t ap parèt si w te ka gade l pa anndan.

Jeneralman, nou itilize tras kreyon ki pwès pou n montre kò fi a pa deyò, epi nou itilize tras kreyon ki pi fen oswa tras pwentle pou montre sa k ap pase pa anndan.

YON TI PALE SOU ZAFÈ LANGAJ

Langaj medikal ak langaj teknik Atravè liv sa a nou eseye itilize yon langaj moun ka konprann fasil lè n ap pale sou kò a ak bagay kò a fè. Anmenmtan tou, nou eseye esplike nenpòt langaj medikal nou itilize. Si gen yon mo ou pa konprann, ou ka chèche l nan endèks la, epi gade si yo esplike l yon lòt kote nan liv la. Oswa, ou ka gade nan diksyonè ki gen nan paj 503, ki site kèk mo medikal ak teknik ki itil.

KESYON CHÈCHE ÈD

Enfòmasyon ki gen nan liv sa a pa toujou sifi pou ede w rezoud yon pwoblèm sante. Lè sa rive, chèche èd! Selon pwoblèm nan, ou sipoze fè omwen youn nan bagay sa yo:

Chèche konsèy medikal. Yon pwofesyonèl lasante ki abil oswa yon doktè sipoze kapab ede w decide ki sa pou w fè. Nòmalman, sa pa yon ka dijans.

Chèche asistans medikal. Fi a oswa bebe l la bezwen wè yon pwofesyonèl medikal ki abil oswa yon doktè pou fè egzamen oswa tretman osito sa posib.

Mennen l nan yon sant sante oswa yon lopital. Sa se yon ka dijans. Mennen fi a oswa bebe l la nan yon lopital tousuit pou fè yon operasyon oswa pou yo ba l yon lòt asistans ann ijans.

Lis Chapit yo

Entwodiksyon

Chapit 1: Yon ti pale ak fanmsaj yo 1

Aprann se yon bagay moun fè pandan tout lavi yo..... 1	Swen sante ki montre respè ak konpasyon 6
Pataje sa w konnen..... 3	Travay pou amelyore sante medam yo 8
	Fè travay ou ak kè kontan.....11

Chapit 2: Fason pou trete pwoblèm sante 12

Chèche kòz pwoblèm sante yo..... 13	Chèche rasin pwoblèm sante yo 21
Chèche pi bon tretman an 16	Fanmsaj ka pote chanjman 25

Chapit 3: Kò yon fanm ansent..... 26

Ògan seksyèl ak ògan repwodiktif yon fi 27	Kòman fi vin ansent.....29
--	----------------------------

Chapit 4: Ede medam yo rete an bon sante..... 32

Byen manje 33	Bagay pou evite pandan gwosès la ak pandan w ap bay tete.....45
Pran swen kò a pou l ka ret an sante 42	

Chapit 5: Fè prevansyon kont enfeksyon 48

Prevansyon kont enfeksyon konn sove lavi 49	Lave kote akouchman an ap fèt ak sa k sou kabann nan.....57
Wete mikwòb pou anpeche enfeksyon .. 52	Lave epi esterilize zouti yo 59
Lave men w epi mete abiman ki ka pwoteje kò w 53	Jete dechè ak prekosyon 67

GWOSÈS

Entwodiksyon 70

Chapit 6: Chanjman gwosès konn pote 72

Chanjman nan abitud manje ak dòmi 73	Chanjman nan santiman ak emosyon.82
Chanjman nan kò epi malèz..... 76	

Chapit 7: Chèche konnen istwa medikal fanm ansent yo

Kesyon ki fè pati istwa medikal fanm ansent lan..... 86	Malarya 98
Ki sa k montre li ansent?..... 86	VIH ak SIDA 99
Depi ki lè li ansent? Ki lè l ap akouche? 88	Ki lòt bagay nan lavi l ki ka gen yon efè sou gwosès la ak akouchman an? 104
Èske l te gen pwoblèm pandan lòt gwosès oswa akouchman? 93	Prepare yon mwayen transpò.....106

Chapit 8: Fason pou egzamine yon fanm ansent	108
Pale avèk manman an.....	109
Egzamine kò manman an	116
Chèche wè si l fè anemi	116
Pran pwa manman an	118
Kontwole tanperati manman an	119
Kontwole batman kè manman an.....	120
Kontwole tansyon manman an.....	122
Chèche siy ki endike li fè pre-eklanmsi	125
Chèche siy enfeksyon nan vesi oswa enfeksyon nan ren.....	128
TRANCHE AK AKOUCHMAN	
Entwodiksyon	146
Chapit 9: Preparasyon pou tranche ak akouchman	148
Siy ki endike tranche a pral kòmanse ..	149
Ki lè pou w al nan akouchman an.....	151
Ki sa pou w pote nan akouchman an ...	151
Esterilize zouti w yo epi lave kò w byen pwòp.....	153
Chapit 10: Bay bonjan swen pandan tranche ak akouchman	154
Sa k pase pandan tranche ak akouchman	155
Pran swen manman an pandan tranche a	157
Prepare w pou ka dijans.....	163
Kenbe yon dosye sou sa k pase pandan tranche a.....	164
Chapit 11: Matris la ouvri: Premye etap tranche ak akouchman an	166
Sa k pase nan premye etap tranche a ...	167
Lè w fèk rive	168
Ede manman an rilaks pandan premye etap la	169
Siy fanmsaj la dwe verifye pandan premye etap la	170
Pozisyon bebe a.....	170
Batman kè bebe a	172
Pase likid.....	174
Batman kè manman an	178
Tanperati manman an	178
Tansyon manman an	180
Senyen pandan tranche	183
Doulè nan matris.....	183
Veye siy ki endike pwogrè	185
Fason pou chofe tranche san danje	191
Chapit 12: Pouse: Dezyèm etap tranche ak akouchman an.....	194
Chèche siy ki endike dezyèm etap la kòmanse oubyen li prèske kòmanse	195
Sa k pase nan dezyèm etap tranche a ...	196
Ede manman an akouche sennesòf	199
Veye move siy.....	202
Ede manman an akouche	206
Bebe a nan pozisyon chita	215
Akouchman marasa	219
Bebe a toupiti oswa li fèt plis pase 5 semèn anvan lè.....	221

Chapit 13: Plasenta a soti: Twazyèm etap tranche ak akouchman an	222
Verifye eta fizik manman an.....	223
Si manman an ap senyen apre akouchman an	224
Chèche siy ki endike plasenta a dekole	226
Chapit 14: Premye èdtan yo apre akouchman an.....	246
Sa pou w fè pou manman an	247
Sa pou w fè pou bebe a	252
Aparans	253
Eta fizik li: respirasyon, batman kè, tanperati	254
Chapit 15: Premye semèn yo apre akouchman an.....	268
Sa pou w fè pou manman an	269
Veye matris manman an pou wè si l ap senyen.....	270
Veye si manman an bay siy enfeksyon nan matris.....	271
Veye si manman an fè enfeksyon nan vajen	272
Chapit 16: Bay bebe tete	280
Lèt manman an pi bon.....	281
Ki jan pou bay bebe tete.....	282
Lè manman an ap travay deyò	284
Difikilte ki konn genyen nan afè bay bebe tete	286
TEKNIK MEDIKAL	
Entwodiksyon	296
Chapit 17: Planin.....	298
Chwazi yon metòd planin	300
Tablo: diferan kalite metòd planin	301
Chapit 18: Maladi moun pran nan fè sèks (MPS).....	320
Ki sa MPS yo ye?.....	321
Ekoulman ki soti nan vajen an	323
Maleng nan pati jenital.....	329
MPS ki afekte tout kò a.....	334
Chapit 19: Teknik wo nivo pou gwosès ak akouchman	338
Egzamen vajinal pandan tranche	339
Metòd tradisyonèl pou fòse tranche	341
Ede manman an pouse plasenta a deyò	227
Veye si manman an senyen apre plasenta a fin soti	236
Sa pou w fè pou bebe a.....	240
Kò bebe a	256
Fè netwayaj epi reponn kesyon fanmi an genyen yo	267
Sa pou w fè pou bebe a.....	274
Ankouraje bebe a pran tete epi suiv jan l ap grandi a.....	274
Pran swen kòd lonbrik la	277
Veye siy enfeksyon.....	277
Veye koulè po ak koulè je bebe a	279
Sitiyasyon ki konn gen efè sou kesyon bay bebe tete	291
Lòt bagay ki ka ranplase lèt manman ...	294
Ede kominote a reyisi nan zafè planin..	318
Montre medem yo ki jan pou yo evite MPS	336
Ki jan pou ede kominote a frennen MPS	337
Piki.....	345
Ki jan pou bay likid nan venn (sewòm)	350

Katetè	352	Pran swen yon fi apre sikonsizyon	367
Epizyotomi	354	Vire yon bebe ki nan pozisyon chita oswa ki kouche sou kote	369
Koud yon dechiri oswa yon epizyotomi	356		
Chapit 20: Egzamen basen an: ki jan pou egzamine vajan ak matris yon fi..... 372			
Ki lè pou w fè yon egzamen basen	374	Egzamen espekilòm nan	377
Anvan egzamen an	375	Kansè nan kòl matris	383a
Egzamen vizyèl la	376	Egzamen 2 men an.....	385
Chapit 21: Ki jan pou mete yon esterilè 388			
Ede yon fi deside si yon esterilè ap bon pou li.....	390	Mete esterilè a.....	392
Anvan w mete esterilè a.....	391	Aprè w fin mete esterilè a.....	398
		Retire esterilè a	399
Chapit 22: Ede yon fi apre avòtman oswa foskouch 400			
Pwoblèm ki rive lè yon gwosès pran fen anvan lè	401	Senyen	412
Ki jan pou bay swen nan ka dijans apre foskouch oswa avòtman	406	Chòk.....	414
Enfeksyon	409	Travay avèk kominote a pou anpeche avòtman ki danjere.....	415
Chapit 23: Kitaj 416			
Ki jan pou deside ki lè pou fè kitaj	418	Pwoblèm ki ka rive pandan kitaj la	428
Fè preparasyon pou kitaj la.....	419	Aprè kitaj la	430
Fè kitaj la.....	422		
Chapit 24: Ki jan pou chèche asistans medikal 432			
Ki sèvis sant medikal ak lopital yo ka bay	433	Travay an kolaborasyon ak sant medikal yo ak doktè yo.....	438
Konnen ki lè pou al lopital.....	438		
Chapit 25: Zouti w ka fè lakay ak zouti aprantisaj 442			
Ekipman ki pa koute chè.....	443	Zouti aprantisaj	447
Medikaman (paj koulè vèt yo): izaj, dòz, ak prekosyon pou pran 463			
Ki lè pou itilize medikaman	463	Lis pwoblèm	472
Ki jan pou pran medikaman san danje .	464	Lis medikaman nan lòd alfabetik.....	473
Ki jan pou pran medikaman	467	Konprime planin	490
Diferan kalite medikaman.....	470	Medikaman pou VIH ak SIDA	492
Pou aprann plis..... 499			
Mo teknik ak mo medikal..... 503			
Endèks (paj koulè jòn yo) 505			
Zouti pou kalkile dat yon fi sipoze akouche 527			